

E. Teumino pranešimas apie padėtį Lietuvoje 1944 m.

KELIOS MINTYS APIE ŽEMIAU SPAUSDINAMĄ DOKUMENTĄ

E. Teuminas lankėsi Lietuvoje tuoj po antrosios jos okupacijos ir, matyt, savo viršininkui S. Lozovskiui atsiskaitė parašydamas ilgoką dokumentą. Kas buvo E. Teuminas, nustatyti nepavyko. Galima spėti, kad jis buvo vienas iš S. Lozovskio pavaldinių, galbūt vieno iš Sovietinio informacijų biuro skyrių viršininkas. (Lietuvos ypatingajame archyve tarp parsivežtų iš Rusijos valstybinio socialinės politinės istorijos archyvo dokumentų skaidrių yra ir daugiau S. Lozovskio pavaldinių parašytų pranešimų, kuriuose jie nurodo, kokių Sovietinio informacijų biuro skyrių viršininkais jie buvo.) Apie S. Lozovskį žinoma daugiau.

Mus dominančiu laikotarpiu S. Lozovskis (tikroji pavardė – Solomonas Dridzo) ėjo tris pareigas: 1939–1946 m. jis buvo vienas iš Viačeslavo Molotovo, SSRS užsienio reikalų ministro, pavaduotojų, 1940–1949 m. – aukštosios partinės mokyklos prie VKP(b) CK katedros vedėjas ir Sovietinio informacijų biuro viršininko pavaduotojas. Šio biuro viršininkas tuo metu buvo VKP(b) CK sekretorius Aleksandras Ščerbakovas. Matyt, S. Lozovskis specializavosi spręsti įvairius vokiečių okupuotų sovietinių kraštų klausimus, daugiausia politinius.

Viename iš savo pranešimų A. Ščerbakovui S. Lozovskis išdėstė Estijos SSR KP(b) CK sekretoriaus N. Karotamo ir Lietuvos SSR KP(b) CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus siūlymus propagandos klausimais. Jie 1943 m. lapkričio 25 d. siūlė organizuoti

žymių žmonių kreipimąsi ir atsišaukimus į įvairių profesijų žmones (darbininkus, policininkus, inteligentus, asmenis, mobilizuotus į vokiečių kariuomenę, ir kt.), siūlė, kad per radiją kalbėtų buvę represuotieji, prašė skirti ilgujų bangų siųstuvą, kad į kiekvieną iš trijų Baltijos šalių būtų galima transliuoti 40 min. trukmės laidas.

E. Teuminas papildomai siūlė į sovietinę propagandą įtraukti užsienyje gyvenančius baltiečius, užsienyje leisti brošiūras apie jų nacionalines divizijas, apie tai, kaip Baltijos tautos gyveno Sovietų Sąjungoje ir ką dabar ten veikia vokiečiai. Taip pat siūlė rašyti apie baltiečius – Sovietų Sąjungos didvyrius, įkurti tris atskirus radijo komitetus (iki tol buvo viena į užsienį transliuojamų laidų redakcija), sušaukti trijų Baltijos respublikų Aukščiausųjų Tarybų sesijas, jose aptarti bendrus darbus.

1943 m. lapkritį N. Karotamas S. Lozovskiui nusiuntė iš Estijos ir Lietuvos represuotų asmenų sąrašą, pagal kurį juos „reikia rasti ir gauti jų sutikimą viešai kalbėti prieš vokiečius“. Lietuvių sąrašė – generolai Vincas Žilys, Jonas Juodišius, buvęs švietimo ministras Jonas Tonkūnas, teisingumo ministras Stasys Šilingas ir kt. Dauguma išvardytų asmenų buvo pasirašę kreipimąsi prieš vokiečius.

E. Teuminas pranešime S. Lozovskiui išdėstė savo nuomonę apie padėtį Lietuvoje ir pateikė siūlymų, kaip ją ištaisyti. Iš kitų partinių ir čekistinių veikėjų pranešimų apie padėtį Lietuvoje šis išsiskiria neblogo analize ir veiksmingais pasiūlymais, kurių dauguma, beje, buvo įgyvendinti. Daugelio komunistinių

vadų pranešimai, kalbos, analizės ir pan. buvo negyvos, stigo įdomesnių minčių, o E. Teumino pranešimą skaityti įdomu.

Pripažinęs, kad dauguma lietuvių, ypač inteligentų, yra nusiteikę arba priešiški, arba tarsi kažko laukia, jis siūlo imtis tam tikrų priemonių patraukti vadinamiesiems neutraliai nusiteikusiems lietuviams. Viena iš jo siūlytų priemonių – vėliau sovietų plačiai garsinta kultūra, „tautinė pagal formą, socialistinė pagal turinį“. Jo nuomone, tai, kad neva A. Sniečkaus ir kitų komunistinių Lietuvos vadovų pastangomis Lietuva liko tautiškiausia respublika, ne toks jau didelis laimėjimas. Pasak E. Teumino, apie pusę lietuviškai kalbančių žmonių mąsto sovietiskai. Kalba tėra viena iš tautiškumo apraiškų, gal net ne pati svarbiausia.

Okupavusi Lietuvą antrą kartą, Sovietų Sąjungos valdžia naudojos keliais veiksmingais propagandos teiginiais. Vienas iš jų buvo išdėstytas 1945 m. vasario mėn. LSSR vyriausybės kreipimesi dėl amnestijos partizanams, išeisiantiems iš miškų. Jis skambėjo maždaug taip: „Jei sovietų valdžia sutriuškino vokiečių karo mašiną, tai ką jai galite padaryti jūs, saujelė žmonių“. Kitas veiksmingas teiginys – tik sovietų valdžia per visą ilgą Lietuvos istoriją pirmą kartą su Didžiąja Lietuva sujungė Vilniaus ir Klaipėdos kraštus.

E. Teuminas ypač pabrėžė trečią svarbų sovietų teiginį: kas būtų likę iš Lietuvos, jei gu joje toliau šeimininkautų vokiečiai. Jis siūlė panaudoti ne tik žinomų mokslininkų bei rašytojų, bet ir inteligentų iš pranešime jo nurodytos antros inteligentų grupės pareiškimus šia tema. Taip siekta „priversti juos atvirai demaskuoti vokiečių šeimininkavimo Lietuvoje padarinius“.

Antras, bene svarbiausias, jo siūlymas buvo represijas vykdyti pačių lietuvių rankomis. Kaip ir visi kolonizatoriai, sovietai stengėsi supriešinti vieną užkariautų šalių gyventojų dalį su kita ir, pasitelkę ideologinius šalininkus, darė tą labai sėkmingai. A. Sniečkaus va-

dovaujamiems Lietuvos komunistams taip pat gerai sekėsi skaldyti lietuvius, ypač susikūrus sribų būriams. Vėliau A. Sniečkus nuolat kėlė mintį suformuoti nors vieną lietuvišką MGB kariuomenės pulką, bet okupantai jam to neleido. Matyt, jie manė, kad tai pažeidžia internacionalizmo, o iš tikrųjų – rusiškos armijos sudarymo principus.

Iš rekomendacijų, kurios gana greitai įvykdytos, minėtinas LKP(b) CK antrojo sekretoriaus, Josifo Stalino šalininko Vlodo Niunkos pakeitimas taip pat J. Stalino šalininku ir aršiu rusintoju Aleksandru Isačenka. Tai padaryta 1944 m. pabaigoje. Įvairiose įstaigose, ypač miestų ir apskričių partijos komitetuose atsirado daugybė rusų (Lietuvos partijos komitetuose rusai J. Stalino valdymo laikotarpiu sudarė apie du trečdalius visų darbuotojų).

Okupantams nepavyko į Lietuvos aukštąsias mokyklas atsiųsti „europinio išsilavinimo“ marksizmo-leninizmo dėstytojų, nes jie tokių neturėjo arba turėjo labai mažai. Dauguma iš Sovietų Sąjungos atvykusių dėstytojų (ir ne tik marksizmo) buvo prasti specialistai, bet aršūs rusintojai ar net saugumo agentai.

Įdomus, tačiau anaipol neteisingas yra E. Teumino teiginys, kad grįžę iš evakuacijos Sovietų Sąjungoje lietuviai nesusikalba su likusiais Lietuvoje. Pasak jo, Salomėja Nėris, „kuri Maskvoje buvo tolokai nuo mūsų“, dabar tapo „dalimi Maskvos“. Be abejo, karas, žydų žudynės, jų turto grobimas demoralizavo nemažai lietuvių. Tačiau tikrosios nesusikalbėjimo priežastys buvo kitos: lietuviai į Sovietų Sąjungoje buvusius tautiečius žvelgė kaip į savo tautos ir valstybės išdavikus, su jais atvirai nekalbėjo.

Kaip galima spręsti iš E. Teumino pranešimo, Maskva jau tada planavo dalį Vilniaus krašto paversti slaviška parako statine, kuri vos nesprogo 1990–1991 m. Noras rajonus apie Vilnių paversti savų žmonių rajonais galutinai susiformavo šeštojo dešimtmečio pra-

džioje. Tada Maskvos nurodymu Vilniaus krašte, net mišriai gyvenamose vietovėse, pavyzdžiui, Molėtų rajone, buvo statomos lenkiškos mokyklos. Po Antrojo pasaulinio karo planuota tik nedidelė lenkų repatriacija į Lenkiją. Motyvuota tuo, kad negalima prarasti kvalifikuotų specialistų.

E. Teumino pranešimas yra išsilavinusio, net truputį į humorą linkusio žmogaus rašinys. Tačiau kadangi stalininiu laikotarpiu sovietinių, partinių darbuotojų veikla buvo grindžiama čekistų metodais, tai ir šiame pranešime šen bei ten pasigirsta grėsmingas tonas. E. Teuminas visiškai teisingai teigia, kad vokiečių okupacijos metais ne tik žmogaus orumas, bet ir gyvybė buvo ne itin vertingi. Tačiau kalbėdamas apie, pasak jo, antrą inteligentų grupę, jis kaip apie savaime suprantamą dalyką rašo, kad „nesirengiame jų bausti, fiziškai sunaikinti“. Iš tiesų inteligentų, įvardytų kaip kubiliūnininkai, likimas, savaime aišku, buvo nulemtas. Beje, vėliau čekistai naikino visus, kuriems rūpėjo savos valstybės likimas.

Antihumaniška, marksistinio reliatyvumo persismelkusi E. Teumino mintis, kad neteisybės (išmetimas iš butų, baldų rekvizavimas), kurias vykdė sovietai, būtų ne tokios svarbios, jei tai nebūtų panaudojama antirusiškoje agitacijoje. Beje, nuostata, kad ne tik šių, palyginti nekaltų faktų išaiškėjimas, bet ir neteisėti sušaudymai turi nepakenkti sovietų valdžiai, buvo būdinga visiems partiniams veikėjams ir čekistams. Sovietams buvo svarbu ne žmogus, o mitiniai valstybės interesai.

Teisingi yra E. Teumino teiginiai, kad dauguma lietuvių nusiteikę antisovietiskai ir tiki propaganda apie sovietų žiaurumus. Jei nebūtų 1940–1941 m. sovietinės okupacijos, suėmimų ir trėmimų, lietuviai sunkiau tuo patikėtų.

Apskritai E. Teumino pranešimas rodo dalies sovietinio ir partinio elito pastangas Lietuvą sutramdyti bei pavergti naudojant ne vien teroro priemones. Deja, okupacijos faktas buvo pernelyg akivaizdus, ir Lietuva pasirinko ilgą, skausmingą partizaninio karo kelią.

E. Teumino 1944 m. lapkričio 14 d. pranešimas S. Lozovskiui apie padėtį Lietuvoje

Draugui S. Lozovskiui

Pranešimas apie padėtį Lietuvoje

Vienas sunkiausių vokiečių okupacijos padarinių Lietuvoje yra daugelio gyventojų moralinis pakrikimas. Jis ypač jaučiamas mieste. Per trejus vokiečių okupacijos metus tūkstančiai žmonių atprato dirbti, spekuliuoti, rengti maisto paiešką „keliones į kaimą“, girtuokliuoti ir nemoraliai elgtis. Įstaigose buvo beveik trigubai daugiau darbuotojų nei reikalinga. Vokiečiai pro pirštus žvelgė į tai, kad darbuotojai daugiausia darbo laiko praleido kaime, rūpindamiesi maisto produktais, ateidavo į darbą girti ir t. t. Už kyšius buvo galima gauti viską. Vieno Kauno fabriko direktorius, vokiečiams traukiantis davęs kyšį, savo įmonę išgelbėjo nuo padegimo ir užminavimo. Dažnos žudynės ir plėšimai, po kurių dalis sušaudytųjų turto buvo išdalijama „patikimiesiems“, sušaudytųjų baldų bei butų pasisavinimas ir t. t. kai kuriuos gyventojus pripratino prie minties, kad žmogaus gyvybė ir orumas ne itin vertingi. Tai iš Sovietų Sąjungos atvykusiems lietuviams padarė ypač slogų įspūdį. Jie ne visada sugebėjo rasti bendrą kalbą su artimaisiais, likusiais okupuotose vietovėse. Nelabai skyrėsi šių žmonių moralė. Tai man sakė tokie žmonės kaip lietuvių poetas Salomėja Nėris, kuri Maskvoje buvo tolokai nuo mūsų. Tokie žmonės, atvykę ir pamatę, ką Lietuvoje padarė vokiečiai, tapo aktyviais sovietų valdžios šalininkais, pasijuto tikrais sovietiniais žmonėmis, tapo dalimi Maskvos.

Man atrodo, kad turime šiuos žmones visapusiškai panaudoti kaip agitatorius ir propagandininkus įvairiuose Lietuvos gyventojų sluoksniuose. Deja, šioje srityje jie panaudojami nepakankamai.

Dauguma lietuvių nusiteikę antivokiškai, o į sovietų valdžią daugelis gyventojų žvelgia neutraliai, tarsi kažko laukdami. Miesto ir kaimo buržuaziniuose bei smulkiaburžuaziniuose sluoksniuose stiprios „nepriklausomybės“ nuotaikos. Yra iliuzijų, kad anglai ir amerikiečiai padės išgelbėti Lietuvos „nepriklausomybę“. Vokiečių agentai pastaruoju metu gerokai pasidarbavo stiprindami šią iliuziją. Neutralų, lūkuriuojantį elgesį sovietų valdžios atžvilgiu kaimuose iš dalies galima paaiškinti tuo, kad ten anaipol ne visur atėjo lietuviška sovietų valdžia. Kaimo gyventojai negauna lietuviškų laikraščių, neturi radijo; ten dar nepasirodė lietuviškos vyriausybės atstovai. Vieninteliai sovietų valdžios atstovai, kuriuos matė kaimas, buvo Raudonoji armija. Štai ką pasakojo LSSR Valstybinės plano komisijos pirmininkas apie savo kelionę į gimtąjį Simų [?] kaimą: „Į mano giminaičių sodybą atėjo valstiečiai ne tik iš mano, bet ir gretimų kaimų. Jie sakė: „Tu į kaimą neatvažiavai, Paleckio ir Gedvilo mes negirdėjome, o čia paskelbė mobilizaciją į armiją. Ir vokiečiai ne kartą skelbė, bet mes nėjome, ir gerai padarėme. Dabar taip pat nutarėme palaukti, pažiūrėti. Tu pas mus atvažiavai, viską paaiškinau – tai gerai. Kitą kartą pasiimk daugiau mašinų, ir mes važiuosime su tavim“. (Tokių savų agitatorių įtaka kaime yra didžiulė. Jais tiki. O juk beveik visi lietuviškos vyriausybės nariai, sovietiniai ir partiniai vadovai tiesiogiai susiję su kaimu, bet jie, deja, „savo kaime“ ir apskritai kaimuose beveik nepasirodo.)

Į tuos mobilizacijos punktus, kuriuose buvo lietuvių, atėjo daugiau gyventojų negu į tuos, kuriuose buvo vieni rusai. Didelę agitacinę reikšmę turi atsarginės šaulių divizijos siunčiami laišakai prieš jų dislokuojant Lietuvoje. Čia žmonės asmeniškai įsitikino, kad buržuaziniai nacionalistai ir vokiečių agentai akiplėšiškai meluoja teigdami, esą „siuntimas į Raudonąją armiją yra tik pretekstas, o iš tikrųjų rusai, norėdami sunaikinti lietuvius, pirmiausia susidoroja su aktyviausia jos dalimi – jaunimu, o paskui imasi likusiųjų“.

Apskritai gyventojus ypač išgąsdino vokiška agitacija apie „bolševikų žiaurumus“. Tarp kitko, vokiečiai ir buržuaziniai nacionalistai savo agitacijoje labai mikliai išnaudojo mūsų 1940 m. [taip tekste. – J. S.] ištremtus fašistinius ir provokiškus elementus. Jie visus trejus metus nesusstabdė „išvežtųjų“ kampanijos, pasakojo apie vargus ir kankinimus, kuriuos pastarieji neva kenčia Sibire, platino suklastotus jų laiškus ir t. t. Jie nuolat tvirtino, kad toks likimas gresia visiems Lietuvos žmonėms. Tuo galiausiai patikėjo gana daug gyventojų. Dauguma tuo tiki iki šiol. Jie mano, kad „minkštumas“ tėra gudri maskuotė, kuri tuoj bus pamiršta.

Štai ką kalbėjo vienas lietuvių inteligentų kitą dieną, kai Raudonoji armija užėmė Telšius: „Kai kitiėjo į mišką, aš nutariau pasilikti. Samprotavau taip: kiek žmonių Telšiuose bolševikai gali sušaudyti pirmą dieną? Na, 500 žmonių, ne daugiau. Pasistengsiu nepakliūti tarp pirmų 500, o vėliau bus matyti“.

Šis išgąstis ir nerimas, visą laiką kurstomas nacionalistine agitacija, nyksta labai lėtai. Užtenka nereikšmingo įvykio, ir jis vėl iškyla. Štai svarbi smulkmena. Kabinete, kuriame atėjus sovietų valdžiai pirmas savaites dirbo Meno reikalų komiteto pirmininko pavaduotojas, kartu su kitais portretais ant sienos kabėjo Hauptmano portretas, kurio jis nenukabino, nes artistai buvo taip įgąsdinti ir taip sekė kiekvieną jo žingsnį, kad netgi tokia smulkmena galėjo sukelti paniką. „Velniai jį neša, – kalbėjo jis, – tą portretą. Tegul dar porą savačių pakaba. O jei jį nuimsi, žiūrėk, visi artistai ir išsibėgios“.

Šiuo atžvilgiu didžiulę agitacinę reikšmę turėjo anksčiau ištremto buržuazinio žurnalisto Gričiaus pasirodymas Kauno gatvėse. Jis ne tik grįžo į Sovietų Lietuvą, bet ir eina gana svarbias

pareigas Meno reikalų komitete. Paskui jį gatvėse bėgo žmonės, čiupinėjo iš visų pusių, norėdami įsitikinti, kad čia ne apgaulė. Tokį pat įspūdį padarė ir anksčiau ištremto katalikų veikėjo Ambrazevičiaus pasirodymas. Jei šiuo metu Lietuvoje pasirodytų dar pora dešimčių 1940 m. ištremtų ir atlikusių bausmę žmonių, tai turėtų didelę propagandinę reikšmę ir išmuštų tam tikras kortas iš lietuvių nacionalistų rankų.

Išgąsdintus miestiečius vokiečiai gana mikliai įpainiodavo į savo tinklus. Jie visaip įkalbinėjo išvažiuoti į Vokietiją, o paskui šių žmonių, kaip ir eilinių lietuvių policininkų bei fašistų, neleido per sieną. Šiems žmonėms siūlė eiti į mišką ir aktyvia kova įrodyti savo neapykantą „bolševizmui“. Išgąsdintam miestiečiui susidarė įspūdis, kad jis nenutraukiamais ryšiais susijęs su vokiečiais ir neturi kitos išeities. Daugelis iš jų papildė lietuviškų nacionalistinių gaujų gretas. Šios gaujos, nepaisant iki šiol naudotų priemonių, anaipol nemažėja. Suprantama, tai susiję su šiuo metu Lietuvoje vykdoma buožių ribojimo politika. Kovai su gaujomis tam tikru atžvilgiu trukdo tai, kad ją vykdo ne lietuviai, o rusai. Pirma, kovoti su banditais ypač trukdo vietos sąlygų nežinojimas ir kalbos nemokėjimas. Antra, tai, kad nėra lietuvių, kovojančių su banditais. Tai buržuaziniams nacionalistams leidžia skleisti melagingus gandus, jog svarbiausia yra ne kova su kontrrevoliucija, o tai, kad rusai naikina lietuvius. Šiandien naikinami tie, kurie slepiasi miškuose, rytoj būsite jūs. Juk ne be reikalo rusai, o ne lietuviai kovojo su besislapstančiaisiais miške.

Išnaudodami anksčiau minėtą aplinkybę, vokiečių agentai ir buržuaziniai nacionalistai nuolat įtikinėja, kad „ateina rusų okupacinė kariuomenė“, „lietuviška vyriausybė yra marionetė rusų rankose“ ir t. t.

Buržuazinių nacionalistų įtaka jaučiama ir sovietinėse įstaigose. Pavyzdžiui, pasitaikė, kad tam tikros įstaigos nepriėmė rusų kalba parašytų pareiškimų. Nacionalistinių šovinistinių tendencijų augimas – blogiausias vokiečių okupacijos palikimas. Šiuo metu svarbiausias uždavinys – kova su lietuvišku buržuaziniu nacionalizmu, kuris užtvindo kai kuriuos mums palankių gyventojų sluoksnius. Kad kova būtų sėkminga, jai turi vadovauti lietuviai, ir pirmiausia tie, kurie yra populiari tarp lietuvių inteligentų ir liaudies. Be abejo, nepakankamai populiaraus šalyje Lietuvos CK propagandos sekretoriaus Preikšo kalba atidarant Kauno universitetą, nukreipta prieš nacionalistus, nesukėlė tokio atgarsio, kokį galėjo turėti Paleckio, Sniečkaus, Žiugždos ir kitų kalbos šia tema.

Kova su lietuviškais nacionalistais turi būti konkreti ir suprantama, tiesiogiai susieta su kitų broliškų respublikų pagalbos Lietuvai rodymu. (Tokie faktai, kaip medvilnės siuntimas tekstilės gamyklai Kaune, elektrinių traukinių, drabužių ir sėsiuvinių mokiniams siuntimas, žodžiu, kasdienė pagalba, tiekama Lietuvos respublikai, mūsų propagandoje ir agitacijoje turi būti maksimaliai išnaudojama.) Kartu būtina pabrėžti rusų tautos įtaką, rusų ir lietuvių tautų draugystę, Raudonosios armijos, kaip Lietuvos išvadautojos, vaidmenį.

Daug kas priklauso nuo rusų, jų partinės ir sovietinės patirties, jų takto ir gebėjimo rasti bendrą kalbą su lietuviais. Deja, dauguma rusų laikosi atskirai nuo lietuvių, nors kai kurie dirbo Lietuvoje 1940 m. Be abejo, lietuviai darbuotojai patys kalti dėl šio atskirumo. Tačiau aš manau, kad šiuo konkrečiu atveju rusų darbuotojai turėjo pasirodyti kaip pažangūs auklėtojai. Esama daug nuostabios rusų ir lietuvių darnos faktų. Pavyzdžiui, Trakų apskrities komiteto sekretorius yra rusas, o vykdomojo komiteto pirmininkas – lietuvis. Jie kartu dirbo apskrityje 1940 m., partizanavo, vėl atkūrė sovietų valdžią 1944 m. Ypač gerus santykius su lietuviais sugebėjo palaikyti Kauno vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Guščinas, kurį lietuviai labai gerbia. Jis

pelnę autoritetą ir t. t. Tačiau kai kurie rusai ne visuomet taktiški. Pasitaikė, kad lietuviai buvo išmetami iš butų, rekvizuoti jų baldai ir t. t. Lietuviškam kaimui buvo nusiųsta parašų anketa, išspausdinta tik rusiškai, ir kt. Šie pavieniai faktai neturėtų reikšmės, jei padėtis nebūtų tokia sudėtinga ir kiekvieno tokio fakto nacionalistai nepanaudotų antirusiškoje agitacijoje. Man atrodo, kad kartais nacionalistai ir vokiečių agentai net tyčia provokuoja tokius atvejus.

Buržuaziniai nacionalistai plačiai ir sėkmingai naudoja pavienių asmenų su Raudonosios armijos apranga plėšikavimo faktus (jau nustatyti atvejai, kai asmenys, apsivilkę karine apranga, paprasčiausiai buvo nusikaltėliai). Pavyzdžiui, kažkoks nusikaltėlis mūšio lauke rado pulkininko uniformą su ordinais ir ją apsirengęs plėšikavo. Kariuomenėje išleisti įsakymai dėl plėšikautojų persekiojimo. Kai kurie plėšikavę asmenys buvo sušaudyti. Tačiau tai netapo žinoma plačiai visuomenei, apie tai gyventojai nežino. Dėl jų nevyksta politinė kampanija. Neigiamus reiškinius smarkiai išpučia buržuaziniai nacionalistai ir išsigandę miestiečiai. Visi šie reiškiniai padeda stiprinti buržuazinį nacionalizmą. Štai kodėl su jais reikia ryžtingai kovoti.

Padėtis šalyje tokia, kad būtina šalies partinį ir sovietinį aparatą sustiprinti kvalifikuotais partiniais ir sovietiniais darbuotojais rusais. Tarp kitko, būtų svarbu, kad Lietuvos CK antruoju sekretoriumi būtų autoritetingas rusas, kuris sugebėtų pelnyti pasitikėjimą ir pagarbą. Ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas rusų, siunčiamų dirbti į Lietuvą, atrankai. Tai turėtų būti ne tik turintys partinio darbo patirties, žinantys darbo nacionalinėse respublikose sąlygas, bet ir aukšto kultūrinio lygio žmonės, išmanantys darbą europinėmis sąlygomis.

Vilniaus universiteto marksizmo-leninizmo katedros vadovo pareigoms atsiųstas draugas Stasienka, labai malonus ir simpatingas žmogus, iki tol marksizmą-leninizmą dėstęs Charkovo universitete. Jis neturi jokio mokslinio laipsnio, yra baigęs lektorių kursus prie aukštosios partinės mokyklos. Be abejo, toks žmogus neturės autoriteto tarp Vilniaus profesorų, turinčių europinį išsilavinimą, dažniausiai mokančių po kelias užsienio kalbas ir daug geriau už draugą Stasienką žinančių faktus. Geriausiu atveju jie lojaliai išklausys jo nuomonę, blogiausiu – išjuoks jį. Vargu ar reikia įrodinėti, kaip svarbu, kad marksizmo-leninizmo katedrai vadovautų tarp profesūros autoritetą turintis žmogus, kuris gali daryti jai įtaką.

Ypač sudėtingi lenkų ir lietuvių santykiai. Čia akivaizdūs sovietinės agitacijos ir nacionalinės neapykantos, kurią 20 metų kurstė ir ponų lenkų vyriausybė, ir lietuviškoji buržuazinė vyriausybė, vaisiai. Juos vykusiai išnaudojo vokiečiai per trejų metų okupaciją. Lenkai į lietuvius žvelgia ne tik atvirai priešišškai, bet ir su pašaipa: „Nori mužikas ponu tapti“. Prekybos tarnautojų susirinkime Vilniuje, kuris vyko spalio pabaigoje ir kuriame dalyvavo apie 800–900 žmonių, prieita iki atvirai priešiškų kalbų prieš lietuvius. Rusų lenkai išklausė priešišškai, bet iš išorės lojaliai, o iš lietuvio atvirai tyčiotasi. Prie „Pilsudskio širdies“ Vilniuje vyksta atviros antisovietinės, antilietuviškos demonstracijos. Abipus „Pilsudskio širdies“ palaidoti „Krajevios kariai“, kurie, kaip rodo užrašai, žuvo liepos 11 d., 13–14 d. už tėvynę, kovose už Vilnių. Baltųjų lenkų, žuvusių kovose su mūsų partizanais ir Raudonąja armija, kapai papuošti tautiniais lenkų ženklais, gyvomis gėlėmis. Prie kapų lenkai eina nedidelėmis 2–3 žmonių grupėmis ir deda gyvas gėles. Vienintelis greitai esantis lietuvių komunisto kapas akivaizdžiai niekinamas. Gėlės tyčia parverstos ir raudonos juostos sutriptos į smėlį.

Tuoj turi prasidėti masinė lenkų repatriacija į Lenkiją. Tačiau jie pareiškė, kad neketina išvažiuoti. Tam, be abejo, turi įtakos emigracinės Sosnkovskio [matyt, E. Teuminas turėjo galvoje V. Sikorskį; jis žuvo 1943 m. Tuo metu Lenkijos emigracinės vyriausybės vadovas buvo S. Mikolaičikas. – S. J.] klikos, kuri nurodė savo šalininkams neišvykti iš Vilniaus, agitacija.

Lietuviai geriausiu atveju pripažįsta lenkiško šovinizmo apraiškas, bet visiškai nederba su lenkais. Jie mano, kad „lenkų problema“ gali būti išspręsta vieninteliu būdu – prievartine repatriacija. Jie nenori suprasti, kad visų repatriuoti nepavyks, kad yra tokie lenkų gyventojų sluoksniai, kuriuos mums repatriuoti nenaudinga dėl aukštos kvalifikacijos kadry trūkumo. Pagaliau ir politiškai netikslinga į Lenkiją siųsti įpykusius, labai antisovietišškai nusiteikusius žmones. Atitinkamai dirbant su lenkais, juos galima suskaldyti, į mūsų pusę patraukti socialiai mums artimus darbininkus ir varginguosius valstiečius, atskirti juos nuo nacionalistų vadeivų, aktyvių kontrrevoliucinių bei antisovietinių elementų. Negalima šio darbo perduoti vien į nekontroliuojamos „Lenkų patriotų sąjungos“ rankas.

Žydai Lietuvoje – nedidelė mažuma. Jų liko apie 5 tūkst. Dauguma žydų gyvena Vilniuje (1500) ir Kaune (apie 1000). Šiuo metu gyvi likę žydai persikelia iš mažų miestelių ir kaimų į miestus, nes lietuvių ir lenkų gaujos kartu su teroru prieš komunistus bei sovietų aktyvistus naikina ir likusius žydus.

Tarp žydų labai stiprios sionistinės nuotaikos, akivaizdi dvasininkų įtaka. Žydai ypač įtarūs ir niekuo nepasitiki. Jie visur įžvelgia antisemitizmą ir paniką. Dauguma jų nemėgsta lietuvių, nes neskiria lietuvių liaudies ir lietuvių fašistų, kurie su jais niekšišškai susidorojo. Žydai palikti patys sau. Jų stengiamasi nepastebėti, su jais nekalbėti. Man atrodo, kad taip ignoruoti nors ir nedidelę tautinę mažumą yra neteisinga. Čia reikia rimtai dirbti ir ryžtingai kovoti su sionizmu bei klerikalais.

Neveikiant tarp lenkų ir žydų, nekovoiant su lietuviškojo šovinizmo apraiškomis prieš šias gyventojų grupes, maitinamas buržuazinio nacionalizmo šaltinis.

Kiek ypatingesnis darbo su lietuvių inteligentija klausimas. Reikia turėti galvoje, kad ji daugiausia susidarė per pastaruosius 20 metų, be to, agrarinėje šalyje. Dauguma lietuvių inteligentų glaudžiai susiję su buožėmis, o jų išstūmimo politika negali neveikti jų politinių nuotaikų. Kita vertus, ši inteligentija labai susijusi su kaimu, ten turi didelį autoritetą, t. y. įtaką daugeliui gyventojų. Ji pati nusiteikusi antisovietišškai ir nacionalistiškai. Lietuviai inteligentai – aršūs nacionalinės lietuvių kultūros plėtojimo šalininkai. Pirmomis dienomis po Lietuvos išlaisvinimo jie neoficialiuose pokalbiuose su lietuviškosios vyriausybės nariais „paslapčiomis“ klausinėjo, kaip bus dėl lietuvių nacionalinės kultūros. Ar neuždarys lietuviškų mokyklų, ar bus spausdinamos lietuviškos knygos ir t. t. Mano manymu, visą lietuvių inteligentiją sąlygiškai galima skirstyti į šias keturias grupes.

Pirma – aktyvūs vokiečių agentai kubiliūnininkai. Reikia išsiaiškinti provokiškas, lietuvių liaudžiai labai priešiškas šių žmonių nuostatas, o atitinkamų organų uždavinys – suimti šią grupę.

Antra – žmonės, kurie ne iš baimės, o sąžiningai dirbo vokiškose įstaigose, bet tiesiogiai nedalyvavo antisovietinėje veikloje, susidorojant su Lietuvos gyventojais. Aplink šiuos žmones reikia sukurti moralinio pasmerkimo atmosferą. Reikia, kad jie ir aplinkiniai matytų bei suprastų, jog mes prisimename jų veiklą vokiečių okupacijos metais ir neatleidžiame jiems dėl tos veiklos, tačiau nesirengiame jų bausti, fiziškai sunaikinti.

Trečia – didžioji dalis lietuviškosios inteligentijos, kuri buvo priversta dirbti vokiečiams, tačiau buvo nusiteikusi antivokiškai, o mūsų atžvilgiu neutraliai delinė. Jos požiūrį į sovietų valdžią daugiausia lems tai, ar jie patikės, praktiškai įsitikins, kad sovietų valdžia sudarė geriausias sąlygas lietuvių nacionalinės kultūros raidai.

Ryžtingai kovojant su svarbiausiu šio etapo pavojumi – lietuvių šovinizmu, taip pat būtina visapusiškai plėtoti lietuvišką kultūrą – nacionalinę pagal formą, socialistinę pagal turinį.

Šią inteligentų grupę į sovietų valdžios pusę galima patraukti daugeliu praktiškų, konkrečių priemonių, tegul šiuo metu ir nedidelių, kurios akivaizdžiai parodytų, kaip dėmesingai ir rūpestingai elgiamasi su lietuvių kultūra. Kai Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje krūvoje guli dar vokiečių okupacijos metais suvežta 70 tūkst. knygų iš Istorijos instituto ir dalis jų pūva nuo drėgmės, o Dailės muziejuje skylėtas stogas ir genda paveikslai, nepadės kalbos, kad sovietų valdžia yra aktyvi lietuvių kultūros gynėja. Lietuvių inteligentas – praktiškas žmogus ir jis nori realiai jausti tą rūpestį. Mes galime šiuos inteligentus moraliai susieti su sovietų valdžia, priversti juos atvirai demaskuoti vokiečių šeimininkavimo Lietuvoje padarinius. Jei profesorai Putinas, Purėnas, Mažylis, Matulis, rašytojai Vaičiulis, Sruoga ir kiti teigs, kad vokiečių viešpatavimas reiškė lietuvių tautos pražūtį, ir įrodys tai daugeliu konkrečių faktų, bus daug didesnis įspūdis, nei tai darytume mes. Manau, kad dabar, kai frontas nutolo, jie tokius pareiškimus padarys.

Pagaliau ketvirta inteligentų grupė – gaila, labai nedidelė, kuri pasilikusi šalyje aktyviai padėjo sovietų valdžiai vokiečių okupacijos metu. Akivaizdu, kad šią inteligentų grupę reikia visapusiškai remti.

1944 m. lapkričio 14 d.

Gauta Nr. 1091-L

1944 m. lapkričio 25 d.

Tikra: (parašas) E. Teuminas

Rezoliucija: „VKP(b) CK sekretoriui A. Ždanovui. A. Lozovskis, 1944 m. lapkričio 20 d.“

Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-8, ap. 3 (iš Rusijos valstybinio socialinės politinės istorijos archyvo (RGASPI) parvežti mikrofilmai). Versta iš rusų k.